

מסורת מוהר"ר יחיא הלוי אלשיך זצ"ל תורת אבות או תורת בנים^[א]!?

אדם בן נון

א

מדוע דווקא מסורת הרב יחיא אלשיך!?

כפי שכתבתי במקומות אחרים,^[2] במשך שנים רבות הצבתי לי מטרה להציל ולתעד את מסורת הלשון של זקני תימן וחכמיה. אולם כמה סיבות עיקריות יש לי מדוע התמקדתי דווקא במוהר"ר יחיא הלוי אלשיך זצ"ל, לבחון את מסורתו, לבדקה, לתעדה ולהנציחה. הסיבה העיקרית האחת, שכן מקובל לומר ששתי מסורות הילכו בעי"ת צנעא בדור האחרון. האחת מסורת הבלדי והשנייה מסורת השאמי. אולם למעשה יש גם את מסורת כניס בית אלשיך שהיא מסורת שלישית המשלבת בתוכה גם ממסורת הבלדי וגם ממסורת השאמי, וכן יש לה מנהגים מקוריים המיוחדים רק לה, שאת חלקם תיעד וריכז מורנו ורבנו זצ"ל והנציחם כזיכרון לדורות, בהקדמתו לסידור כנסת הגדולה עם אמ"ת ויצי"ב (חלק א' מעמ' 14). בבית כנסת זה הייתה ספרייה גדולה שהכילה כתבי יד עתיקים רבים, ומנהיגי בית הכנסת לדורותיהם שמרו בקנאות על מנהגיהם. מאחר שאין כיום בארץ בית כנסת המשמר את מנהגי כניס בית אלשיך, היה חשוב לי לנסות להציל ולתעד מזקני בית כנסת זה מסורות ומנהגים המיוחדים להם. מאחר שמוהר"ר יחיא הלוי אלשיך זצ"ל נקרא לשמש כמארי בבית כנסת זה (לאחר שהתפלל בכניס בית אלאוסטא, כמש"כ במבוא לסידור כנסת הגדולה השלם לפסח, עמ' 13 הערה ג') ניסיתי לבחון אם נשארו במסורת קריאתו שרידים המיוחדים לבית כנסת זה. מסיבה זו גם בחנתי את הסידורים והחומש שנערכו על ידי הרה"ג נתנאל אלשיך שליט"א בן מוהר"ר יחיא הלוי אלשיך זצ"ל, שמא משקפים הם את מסורת משפחתם מדורי דורות.

[א] **מליצה** זו הייתה שגורה בפיו של הרב שמעון צאלח עורך תכלאל עץ חיים, שהיה נוהג להתבטא על סידורי תורת אבות המיוסדים "לכאורה" על פי נוסח מהרי"ץ בעץ חיים.

[ב] **עיין** למשל ב"עדות אמת וזיכרון נצח" בתחילת מנורת המאור עם הפירושים נפש יהודה וחק יעקב, הוצאת מכון שתילי זתים, ובמבוא שם, עמ' 72.

הסיבה השנייה שהביאתני להתמקד במסורת מוהר"ר יחיא הלוי אלשיך זצ"ל, היא שדמות זו של הרב יחיא אלשיך שבתה את לבי מאז ומעולם, בשל היותו בעל זיכרון מופלא, בקי היטב בכל המקרא, ועל הכול ירא שמים ועניו. ובפרט בשל היותו ידיד נעוריו של מוהר"ר יוסף צובירי זצ"ל, אשר יחדיו למדו לפני המנורה הטהורה מוהר"ר סעדיה אלעזרי זצ"ל. וכמו שאמר מורנו ורבנו זצ"ל בעצרת אזכרה שארגן השה"ט ר' יוסף קהלאני הי"ו, במילים אלו:

הרב יחיא אלשיך שעל שמו קראו לאזכרה הזאת, הדופן המרכזי באמת. הכרתי אותו, גדלתי איתו, מתחילתו ועד סופו... ישבתי אני והוא במחיצה אחת, גדלנו יחד, למדנו יחד, התפללנו יחד בחו"ל עד שהגענו לכאן, אני נסעתי לפניו. למדנו אצל הגאון הצדיק המנורה הטהורה רבנו סעדיה עזיירי, אשר לימד תורה לשם שמים, לימד תורה ברבים יומם ולילה... החינוך הזה שחונך רבי יחיא אלשיך, היה לפני קדוש וצדיק אשר הושפע ממנו. בלי ספק שניצוצות של קדושה של תורתו שהייתה בפלפול, באמונה, בלי שום השתמשויות לסלף ולעקם הדברים... כאן גדל המנוח הרב יחיא אלשיך, וכאן התפלל בבית כנסת אלאוסטא כשהוא יושב, פניו לפני הרב סעדיה, מפני שטיפלו בו המשפחה שלו בית יחיא עזיירי...

בהזדמנויות אחרות סיפר לי מורנו ורבנו זצ"ל שמעבר למה שלמדו יחד והתפללו יחד, גם עבדו יחד בתיקון ספרי תורה. וכן היה מספר איך היו יוצאים שניהם יחד אל ההרים להתחקות אחר עשבי מרפא,^[ג] איך העתיקו שניהם יחד עם חברים נוספים^[ד] בלילה אחד את ספר מלחמות ה' בביתו של הרב יוסף עמר, ועוד עשרות רבות של סיפורים שבהם משולב ידידו וחברו הקרוב הרב יחיא אלשיך.

במשך השנים אף התוודעתי למסמכים רבים המתעדים כיצד תמך מורנו ורבנו זצ"ל תמיכה כלכלית בחברו הטוב הרב יחיא אלשיך. הרב צובירי שעלה לארץ לפני הרב יחיא אלשיך, היה שולח כספים מארץ ישראל לחברו הרב יחיא אלשיך. גם לאחר שעלה הרב יחיא אלשיך לארץ, שלח לו הרב צובירי כסף למחנה העולים. בהמשך השתדל והתאמץ הרב צובירי למצוא לרב יחיא אלשיך עבודה

[ג] עיין מש"כ ידידי הרה"ג יוסף עראקי הכהן שליט"א בתחילת ספר אמת ואמונה לרב יוסף צובירי זצ"ל ("עם הספרי", עמ' 13 בהערה).

[ד] **ביניהם** ר' שלום ב"ר שלמה גמליאל, האחים ר' שמואל והרב מאיר צובירי, ר' דריין בן יחיא דריין, ר' יחיא זביב, ר' שלום שוכר בן יוסף עראקי הכהן, כשר' יעקב שרעבי עובר ליד כולם, לזה מגיש נייר ולזה מגיש דיו.

הולמת ומכובדת לאחר פניות חוזרות ונשנות לגופים שונים וביניהם לרבנים הראשיים. למותר לציין שכל ההתכתבויות נמצאות בידינו, ובכללן כל מכתבי התודה שכתב הרב יחיא אלשיך למורנו ורבנו זצ"ל. גם זקני תימן שאתם ישבתי סיפרו לי על החברות האמיצה שנרקמה בין מורנו ורבנו זצ"ל ובין הרב יחיא אלשיך מאז היותם ילדים.

לדאבוננו, חברות קרובה זו הושמטה יחד עם פרטים רבים ואחרים מהחוכרת **צדיק באמונתו יחיא** שיצאה לזכרו של הרב יחיא אלשיך. ואין לתמוה על כך, שכן כבר כתבתי במקום אחר (שטרם פורסם) שמעבר לצנזור והשמטה מגמתיים של פרקים רבים מתולדות חייו, עבודתו, חבריו הקרובים לו ומעשיו, סיפורים רבים לוקים בחסר לצערנו, ופרטים רבים אינם מדויקים בלשון המעטה.^[ה] ב"ה רוב הדברים מוקלטים ומגובים במסמכים ומכתבים רבים. אם יהיה צורך, גם לזאת נקדיש מאמר מיוחד בצירוף תעודות ומכתבים, חלקם הגדול בכתב יד קדשו של הרב יחיא אלשיך עצמו.

הסיבה השלישית שדרבנה אותי לדרוש ולחקור אחר מסורת הרב יחיא אלשיך נוצרה לאחר שיצא לאור חומש **תורת אבות** בעריכת הרה"ג **נתנאל אלשיך** שליט"א בן מוהר"ר **יחיא הלוי אלשיך** זצ"ל. בחומש זה ישנן התבטאויות וטענות קשות כנגד הרב יוסף צובירי. דבר זה כשלעצמו משך את תשומת לבי לעיין ולדקדק היטב בחומש זה דווקא, לבחון האם יש אמת בטענותיו.

על כן, הצבתי לעצמי מטרה לבחון בבחינה מדוקדקת את ספריו ומסורתו של הרב נתנאל אלשיך בכלל, וטענותיו כנגד הרב יוסף צובירי בפרט.^[א] תוך בחינת עדויות בכתב הכוללות כתבי יד רבים (ובכללם כתבי היד שאותם ציין הרב נתנאל ואשר היו לנגד עיניו, וכתבי יד של מהרי"ץ עצמו), ספריהם של זקני וחכמי תימן, מחקרים שנכתבו בעולם האקדמיה והמחקר, הקלטות של זקנים רבים, מהן שנעשו ב"מרכז לחקר מסורות קהילות ישראל" (ובכללן הקלטות מהרב יחיא אלשיך), ומהן הקלטות שאספתי במשך שנים רבות, וכן הקלטות רבות שהקלטתי באופן אישי, וריאיונות עם זקני תימן.

לאחר בחינת כלל הבדיקות והעדויות עולות כמה מסקנות ברורות שלא ניתן להכחישן בשום אופן (כפי שאראה בסמוך, גם הרב נתנאל עצמו בשיחותיו אתי לא הכחישן).

[ה] **מה** גם שהעורכים הכניסו את הלך מחשבתם, ואנסו את השקפת עולמם על הרב יחיא אלשיך, ואכמ"ל.

[ו] **וזאת** יש לדעת שאין אני סניגורו של מורנו ורבנו זצ"ל, ולכן לא יצאתי מנקודת הנחה שמורנו ורבנו זצ"ל לעולם לא טעה, וגם לא באתי לסלף ולעקם את הדברים כדי להוכיח את צדקת הצדיק מעיקרא (כדרך שנהגו אחרים בתורתו של מהרי"ץ). אדרבה, במקומות שלא דק

ב

מקורות המידע על מסורת הרב יחיא אלשיך

ראשית יש להקדים את מה שכבר כתבתי כמה פעמים, שבמשך שנים רבות התוודעתי לחומר תיעודי רב הן בהקלטות והן בכתי"ק של מוהר"ר **יחיא הלוי אלשיך** זצ"ל, המהווה אוצר בלום ותיעוד בלתי תלוי למסורות קריאה רבות הן במקרא ובתרגומיו והן בתורה שבעל פה.

בין הקלטות המקרא יש קטעים מקריאת התורה, ההפטירות, מגילת אסתר, מגילת שיר השירים, פרקי תהילים, ועוד, וכן קטעים מתרגום אונקלוס ותפסיר רס"ג. בין ההקלטות של תורה שבעל פה, יש בידי קטעי משנה, גמרא, מדרשים, זוהר ועוד. בין קטעי התפילה יש בידי קטעים שונים מסדר האשמורות, תיקון הגשם, פיוטים לשמחת תורה, ברכת המזון, ברכת האורח, סדר לויית המת, השכבה, מרנות ופיוטי סליחות הנאמרים ביום כיפור, תפילות שונות, ועוד. לחלק מההקלטות התוודעתי מאנשים פרטיים וחלק מההקלטות שוכן ב"מרכז לחקר מסורות קהילות ישראל"^[1].

ברוך ה' שזיכני גם להגיע אל חומרים כתובים המתעדים את מסורת הרב יחיא אלשיך. חלק מהחומרים כתובים בכתי"ק של הרב יחיא, כגון משניות המנוקדות בכתב ידו, מאות דפים ורשימות בכתי"ק, אלפי הערות בגיליוני ספרי דקדוק שונים, מכתבים שונים, ועוד. בנוסף, במשך שנים אספתי עדויות רבות על מסורת קריאתו של הרב יחיא אלשיך, חלקן נכתב על ידי חוקרים, רבנים ותלמידים שונים שתיעדו בכתב ידם את מסורת קריאתו בשעה שישבו לפניו. מהם שלמדו אתו בשיעורים שמסר בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, מהם שלמדו אתו בביתו, ומהם ששאלוהו בעל פה בהזדמנויות שונות. וזאת מלבד החומר שהצילו ממנו חוקרי הלשון שחלקו מתועד בכרטיסיות ה"מרכז לחקר מסורות קהילות ישראל", בספרים ובמאמרים (שנכתבו בעברית ובאנגלית).

בדבריו, הערתי לו בחיים חיותו, והיה שמח שמחה גדולה, ואף כי לאחר מותו לא נמנעתי מלהעיר בכתב פה ושם על דבריו, ובוודאי שהוא שמח על כך בעולם האמת, ועיין משי"כ על זה במבוא לסידור כנסת הגדולה השלם לשמיני עצרת (פרק ה' ודובר אמת בלבבו, עמ' 17).

[1] **כאן** המקום להביע הכרת הטוב למרכז לחקר מסורות קהילות ישראל, אשר השכיל סמוך אחר עליית גולת תימן ארצה, לתעד בהקלטות מפי רבני העדה וחכמיה, מסורות כשהן עדיין תמימות ונקיות מכל השפעה חיצונית. לבקשתנו, הואילו להמציא לנו את ההקלטות הנייל השמורות עמם בחדרי משכיתם. תודה מיוחדת לידידי החוקר המלומד ר' **דורון יעקב** יצ"ו אשר השתדל בדבר בכל כוחו, ולא חשך מזמנו וממרצו כדי שיהיה הכל לשביעות רצוני, זכות הרבנים נעיג תעמוד לו ולבני ביתו להתברך במילוי כל משאלות לבם לטובה ולברכה, אכ"י"ר.

בנוסף, קיימתי ריאיונות עם אנשים שונים שהיו קרובים לרב יחיא אלשיך, בני משפחתו, תלמידיו שלמדו לפניו כבר בתימן וחבריו שלמדו יחד אתו כבר בתימן. כמו כן התוודעתי לאנשים שהתפללו בקביעות אתו כאן בארץ, או שלמדו אתו כאן בארץ במסגרות שונות, ומהם שעלו אליו לרגל וקיבלו ממנו מסורות שונות.

כשהמקורות כה רבים, ברור הוא שאי אפשר לבטלן במחי יד. אם ניקח לדוגמה את העדויות מההקלטות בלבד, הרי שיש בהן אמירה ברורה. גם אם יטען הטוען נגד הקלטה זו, נענהו מהקלטה אחרת. ואם יטען כנגד הקלטות שנעשו לעת זקנתו לאחר שחלה, נענהו מהקלטות שנעשו בשנות החמישים כשהיה בשיא כוחו, ואם יטען נגד הקלטות מהאוניברסיטה (קרי, מ"המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל"), נענהו מהקלטות שקרא בבית הכנסת. וכן על זו הדרך. ואם בכל הקלטה והקלטה אנו רואים שהמסורת המשתקפת היא לא כפי שהדפיס הרב נתנאל, הלאו דבר הוא.

ג

הסיבות לפסייה ממסורת הרב יחיא אלשיך - כפי ששמעתי מהרב נתנאל

מטבע הדברים נראה שכבן למוהר"ר יחיא הלוי אלשיך זצ"ל, הרה"ג נתנאל אלשיך שליט"א שיקף בספרים שערך את מסורת תימן בטהרתה בכלל, ואת מסורת אביו בפרט, וכפי שעולה מדבריו בהקדמתו לחומש תורת אבות שכתב בזה"ל, גירסת אבות (ולא גירסאות המיימינים והמשמאילים), עכ"ל. הדברים מפורשים יותר בספר שיצא לזכרו של הרב יחיא ואשר נכתב על ידי בני המשפחה (צדיק באמונתו יחיא, עמ' 46) שם נכתב:

למותר לציין כי התכלאל שיצא לאור ע"י מוסדות תורת אבות בעריכת בנו של רבנו יבדלחט"א, עבר בירור, ניפוי, זיקוק וליטוש אצל רבנו [הלא הוא הרב יחיא אלשיך. אב"ן], בין בגירסאות ובין במנהגים, והדברים אמורים גם ביחס לתאג שיצא לאור עתה ע"י הרב הנ"ל.

אולם לאחר בדיקה מקיפה של כלל המקורות (שהוזכרו לעיל בפרק ב') תוך השוואה למה שנערך, הוגה ונדפס על ידי בנו הרה"ג נתנאל אלשיך שליט"א, נראה שלא כך הם פני הדברים כפי שאוכיח לקמן. כבר במבוא לסידור כנסת הגדולה השלם לשמחת תורה (עמ' 12-15) ובמבוא לסידור כנסת הגדולה השלם ליום הכיפורים (עמ' 17-26), הוכחתי בקצרה שמסורת הקריאה והתפילה של מוהר"ר יחיא

הלוי אלשיך זצ"ל לא באה לידי ביטוי בספרים שהוגהו, נערכו וסודרו על ידי בנו הרה"ג נתנאל אלשיך שליט"א.

מאחר שרציתי להגיע לחקר האמת, לא היססתי ופניתי לעורך עצמו, לא פעם ולא פעמיים, כדי לשמוע כיצד הוא מסביר את הסתירות המרובות בין מסורת אביו למסורת שאותה הנציח בספריו. אפתח בניקוד האידרא זוטא והאידרא רבה. כפי שהראיתי במבוא לסידור כנסת הגדולה השלם לשבועות (עמ' 401-403) ובמבוא לסידור כנסת הגדולה השלם לסוכות (עמ' 782-785), עשרות תיבות החוזרות על עצמן פעמים רבות באידרא, נוקדו בכל פעם בניקוד שונה (עיי"ש שציינתי עשרות דוגמאות בצירוף ציון העמודים בסידורי תורת אבות, דוגמאות אלו הן רק מעט מזער ממה שמצאתי). דיי אם אזכיר כאן את הצירוף עלמין דְּכְסוּפִין, שכך הנוסחא השגורה בפינו לקרותה, וכן ניקדה מהרי"ץ בתפילה הנאמרת בנוסח התרת נדרים, ודלא כמו שנוקד בתכלאל תורת אבות בשלשה אופנים שונים, פעם אחת עלמין דְּכְסוּפִין (בנוסח התרת נדרים), פעם שנייה עלמין דְּכְסוּפִין (אידרא רבא עמוד ק"ב), ופעם שלישית עלמין דְּכְסוּפִין (אידרא זוטא עמוד ק"ג). כשפניתי לעורך, הרה"ג נתנאל אלשיך שליט"א, ושאלתיו על הדבר, הוא הסביר לי את פשר הסתירות המרובות בשלל תשובות (חלקן חזרו על עצמן גם בשאלות אחרות ששאלתי). להלן אכתוב את מה ששמעתי ממנו, בתוספת מה ששמעתי מבני משפחתו.

א. הניקוד לא נעשה על ידי אחד מבניי ישב עם אבי (ה"ה מוהר"ר יחיא הלוי אלשיך זצ"ל), ולא עליי תלונתך.

כשהוספתי לשאול כיצד ייתכן שהרב יחיא ינחיל לנכדו גרסאות סותרות ומשובשות, הוסיף ואמר לי תשובה נוספת.

ב. הניקוד נעשה לאחר שאבי עבר אירוע מוחי, ולכן אי אפשר לשאול על מסורתו שהנחיל באותה תקופה.^[ח]

יצוין שהרב נתנאל לא בחר בתשובה החדשה (שאותה אזכיר לקמן) שלאביו היו כמה גרסאות שגורות בפיו, ופעם קרא כך ופעם קרא כך. נראה שהסיבה לכך היא מפני שראה שברוב הדוגמאות שציינתי, גרסה אחת היא בוודאי טעות, ולא

[ח] הן אמת שלתומי חשבתי שאין זה מהראוי ואף לא מהכבוד ודרך ארץ להזכיר אותם האירועים שגרמו לרב יחיא אלשיך שכחה ובלבול, וכבוד חכמים הסתר דבר. אך נהגתי כך כפי שראיתי שבנו (הרב נתנאל) המחוייב בכבודו, הזכירם בריש גלי, ואף טרח וחקקם עלי ספר, עיין בהקדמתו שנדפסה בסוף החומש (עמ' ח') וז"ל: "ולא יכלתי לשאלו אם יש געיא או לא, כיון שאחרי שחלה לא ניתן כמעט לשאלו בצורה כזו, כי אז היה אומר שאינו זוכר כלום". את כל דבריו העתקתי בשלמות בהמשך, והערתי עליהם.

ייתכן לומר שכזו גרסה הייתה בפיו של הרב יחיא אלשיך. למרות זאת הוספתי לשאול כיצד לא תוקנו טעויות אלה מיד באחת מהמהדורות הראשונות, וקיבלתי תשובה שיש בה כדי לתת סיבה נוספת מדוע הנוסח שהונצח על ידי הרב נתנאל אינו משקף את נוסח אביו.

ג. בדרך כלל הרב נתנאל מתפלל בסידור מדי שנה בשנה, במהדורות הראשונות הבחין בטעויות שונות שמצא בסדר התפילה, ותיקן אותן. אך מאחר שאינו רגיל לקרוא את האידרא זוטא ואת האידרא רבה לא הבחין בטעויות שם.

בשיחה אחרת שאלתיו למה לא הנציח בסידורו את נוסח ברכת המזון כפי שהייתה שגורה בפי רבני תימן וחכמיה (הן שאמי והן בלדי), ובכללם בפי אביו מוהר"ר יחיא הלוי אלשיך זצ"ל. ובפרט שכן הוא עצמו (הרה"ג נתנאל אלשיך שליט"א) רגיל לברך, ענה לי, בתשובה חדשה:

ד. הבט בשער, ותראה שכתוב שם שהנוסח הוא על פי מהרי"ץ ולא על פי הרב יחיא אלשיך.

אולם למעשה המעיין בתכלאל עץ חיים למהרי"ץ יבחין מיד שנוסח ברכת המזון שם שונה ממה שהודפס בתורת אבות. כמו כן המעיין בהערות חילופי הנוסח בתכלאל המבואר ובתכלאל מסורת אבות, יבחין שלאורך כל הסידור הנוסח בתורת אבות אינו תואם את נוסח מהרי"ץ בכתבי היד. גם במבוא לסידור כנסת הגדולה השלם ליום הכיפורים (עמ' 25) הראיתי צילומי שלושה כתי"ק של מהרי"ץ (כת"י רצאבי, כת"י אלנדאף וכת"י מהר"ד נכד מהרי"ץ) לשמונה שורות אקראיות בכתר מלכות, שבהן יש שבעה שינויים בין תכלאל תורת אבות לתכלאל עץ חיים של מהרי"ץ, ולמרבה ההפתעה בכל שבעת השינויים דווקא הנוסח ה"שאמי" שהודפס בסידור **כנסת הגדולה** בעריכת מוהר"ר יוסף צובירי זצ"ל תואם את כתבי היד של מהרי"ץ.

ואם יטען הטוען שרוב טעויות אלו כבר נמצאו בתכלאל שהדפיס מהר"א אלנדאף, נפנה אותו למה שכתב הרב נתנאל עצמו בהקדמותיו שוב ושוב, ראה למשל מש"כ בהקדמה לתכלאל תורת אבות (כחלק של תשעה באב ובחלק של יום הכיפורים), וז"ל "התיקונים שנעשו לא נעשו ע"פ השערה אלא ע"פ כתי"י וביניהם של מהרי"ץ ונכדו מהר"ד", וביותר הדברים מפורשים בהקדמה לחלק סוכות ושמחת תורה, וז"ל: "כמו שכתבתי בחלקים הקודמים התיקונים שנעשו כאן... לא נעשו על סמך השערות אלא ע"פ כתה"י. ובמקום שישנו כתי"י מתאים לנדפס השארתי כבנדפס. אבל במקום שכל כתה"י שוים (כולל גם כתי"י מהרי"ץ שממנו הדפיס כמוהר"א

אלנדאף את התכלאל) שיניתי את הגרסא". ובהקדמותיו (הקדמה ליום הכיפורים, לראש השנה, לפסח ולשבועות) כתב בזה"ל, "כל מה שנכתב בהקדמה לח"א בקשר לבירורי הנוסחאות יפה כחו גם כאן". ובחלק א' כתב שכתה"י שעל פיהם עבד, הם שני כתי"ק של מהרי"ץ - כת"י רצאבי וכת"י אלנדאף. ובחלק א' אף השתמש בכת"י שהוא העתקה של הרב לוי נגאר (כת"י זה כולל רק את חלק א', ולא את חלקי החגים). בשאר חלקי החגים השתמש גם בכת"י מהר"ד נכד מהרי"ץ, כפי שעולה מהקדמותיו לסידורי החגים. העתקים של כל כתבי היד האלה נמצאים תחת ידי, יחד עם עוד כתבי יד נוספים (שהרב נתנאל לא הזכירם), ובכל שבעת ההבדלים הנ"ל כולם שווים בנוסחאותיהם לא כפי שהדפיס הרב נתנאל בסידורו.

כששאלתיו מדוע ניקד ובשבע פִּלְפִּלְתָּנוּ בכ"ף דגושה היפך המסורת השגורה בפי כל זקני תימן וחכמיה לרבות מסורת אביו הרב יחיא אלשיך שכולם קראו פִּלְפִּלְתָּנוּ בכ"ף רפה, ענה לי:

ה. אני ניקדתי על פי כללי הדקדוק, ולא על פי מסורת אבי ומסורת שאר זקני תימן. **לדבריו**, מאחר שהמילה ובשבע מסתיימת באות עי"ן, על פי כללי הדקדוק צריכה להיות האות כ"ף שבמילה כלכלתנו הסמוכה לה דגושה, כדין כל אחת מאותיות בג"ד כפ"ת הבאות בראש מילה ואינן סמוכות למילה המסתיימת באחת מאותיות אהו"י. וכששאלתיו, וכי אתה חושב שכל רבני תימן ובכללם אביך לא ידעו את הכלל הזה?! ענה לי:

ו. אבי לא שינה את מסורתו מפני הכלל הדקדוקי, אך אני משנה.

בהמשך שאלתיו מדוע בסדר הרחמים הנאמר ביום הכיפורים ניקד הרחמן פִּלְפִּלְנוּ (תורת אבות ליום הכיפורים, עמ' רמ"ה) בכ"ף רפה על פי המנהג השגור, מדוע שם לא חשש לכללי הדקדוק המחייבים דגש בראש מילה, ענה לי, שעשה כן כדי שלא יישמע חס ושלום שאנו מבקשים מהקב"ה הרחמן קִלְקִלְנוּ. אך כמובן שעניתי לו שאין לו מה לחשוש, כי במבטא התימני יש הבדל בהגייה בין כ"ף לקו"ף. מה גם שאם בדעתו לחשוש, למה לא חשש בנשמת כל חי ששם אנו משבחים את הקב"ה שכלכל אותנו בשבע, שאם נדגיש את הכ"ף יישמע ח"ו שאנו אומרים שקלקל אותנו בשבע, ועל כך לא השיב לי...

לאחר שעימתתי אותו עם הקלטותיו של אביו שנעשו ביזמתו של פרופ' שלמה מורג שבהן אביו קורא במקרא כפי המסורת השגורה והידועה בפיות זקני תימן וחכמיה ולא כפי שהוא הדפיס, ענה לי:

ז. אין להביא ראיה מהקלטות אלו, שכן הביאו לו ספר דפוס, והוא קרא על פי הדפוס שלפניו.

באמירה זו יש פגיעה חמורה ברב יחיא אלשיך, שכן אפילו כשפשוטי עם קוראים מתוך הדפוסים הם קוראים כפי שלמדו בילדותם, ומתקנים את שיבושי הדפוסים ונוסחאותיהם השונות תוך כדי קריאה בבחינת קרי וכתוב, [ט] אז כיצד יעלה על הדעת שהרב יחיא אלשיך שכל תורתו סדורה לו בפיו על פה, יקרא על פי "שיבושי" הדפוסים?! בנוסף, טענה זו מגוחכת מכמה סיבות. ראשית, לא ניתן לטעון חלילה שהרב יחיא טעה ונגרר אחר הדפוס שלפניו, שהרי בקריאתו הוא שימר מסורות ידועות ושגורות שלא נחקקו באף ספר, ואף מהרי"ץ בחלק הדקדוק לא העיר עליהן, והן בבחינת מסורות שבעל פה, כגון **וַיִּתְמַהֲמַה** (בראשית י"ט, ט"ז) שגעה ביו"ד, **פְּלִי־הַדְּבָרִים** (שמות כ"ד, ג') שזקף את הה"א, ועוד. אדרבה, היכן יש דפוס שיש בו געיות בשתי המילים האלה? הדפוס היחיד הוא חומש **פרשה מפורשה** שיצא עשרות שנים לאחר מכן. מאחר שהזקיפה בשתי המילים האלה היא מסורת ידועה שהייתה שגורה בפיו רוב ככל זקני תימן וחכמיה, הן אלה האמונים על מסורת הבלדי, הן אלה האמונים על מסורת השאמי והן אלה שגדלו והתחנכו בכניס בית אלשיך, האם לא עדיף פשוט להודות על האמת ולומר שמסורת מוהר"ר **יחיא הלוי אלשיך** זצ"ל תואמת את המסורת הידועה והשגורה בצנעא בדור האחרון, מסורת שלא בהכרח תואמת תמיד את נוסח כתבי היד ואת הערותיו של מהרי"ץ בחלק הדקדוק?! מסורת זו הרבה יותר קרובה למסורת המונצחת בספריו של מוהר"ר **יוסף צובירי** זצ"ל, כמובן עם שינויים מתבקשים לפי מסורת הבלדי ועוד מעט שינויים היחודיים לכניס בית אלשיך. [1]

בנוסף, הקלטות אלו נעשו ביזמתו ובעידודו של פרופ' שלמה מורג (שהיה בקשר קרוב עם הרב יחיא אלשיך), ויש להן חשיבות רבה בעולם האקדמיה, שכן הן נעשו במטרה לשמר את הקריאה המדויקת והנכונה של עדות ישראל "בטרם יפגע תהליך מיזוג הגלויות בטהרת המסורות ובטרם יכלה ויאבד המידע שבעל פה" (אילן אלדר, "תרומת שלמה מורג לחקר המורשה הלשונית של יהודי תימן, בתוך מסורות הלשון העברית והלשון הארמית שבפי יהודי תימן, עמ' 10), ודבר זה הודגש לכל מסרן קודם קריאתו. כמו כן המסרנים קיבלו שכר מועט בעבור שהקדישו מזמנם וטרחו להקליט את עצמם, וכיצד יעשה הרב יחיא אלשיך שקר בנפשו, ויקרא על פי הדפוס שלפניו? כלום זה מה שנתבקש?! לכן, ברור שהמסורת שאותה קרא היא המסורת שבה הורגל מילדותו ושעליה היה אמון, והרי היא תואמת למסורת שאר זקני תימן וחכמיה. בנוסף, הקלטות אלו נעשו בשנות החמישים והשישים (חלקן נעשו סמוך לעלייתו ארצה)

[ט] **דבר** ידוע זה התאמת אצלי בשעה שהייתי מבקש מזקנים לקרוא מחומשים שהייתי מוסר בידיהם, ואף פעם לא השתעבדו לנוסח שלפניהם, אלא קראו כפי שהורגלו בילדותם.

[י] **כאמור**, את מסורת כניס בית אלשיך חקרתי במיוחד, מזקנים שהתפללו בה באופן קבוע, וכן מזקנים שהתארחו שם מדי פעם, והעירו להם על אופן הקריאה המיוחד שם.

כשעל פיו שגורה ברהיטות מסורת הקריאה שאַתה עלה מתימן ובה היה רגיל, ובפרט שאז היה הרב יחיא אלשיך בשיא כוחו ומרצו.

ד

האמנם לרב נתנאל יש "שמיעה [מאביו] של עשרות ויותר פעמים"?! [יא]

כאמור, במבוא למנורת המאור (עמ' א') ניסה הרה"ג **נתנאל אלשיך שליט"א** להשיב על דבריי במילים אלו:

כאן יש מקום להעיר שיש הטוענים שא"מ זלה"ה גרס כך וכך (ולאו דוקא במנורה) ויש להם הוכחות מהקלטות או מעדויות שמיעה ומזה טוענים על מה שמקובל בידנו. ותשובתם היא שאין משם שום הוכחה, כיון שלא"מ זלה"ה היו כמה גירסאות ולפעמים קרא כך ולפעמים כך. וגם כשקרא הפרק במנורה היה מעיר במקומות רבים שיש שתי גירסאות, והעדפנו שמיעה של עשרות ויותר פעמים על פני הקלטה או שמיעה אחת. דברים כאלו נמצאים בכל המסכתות המנוקדות ע"י הרבנים שהוזכרו לעיל, שאותה תיבה באותה מסכת יש פעמים שניקדו כך ופעמים ניקדו אחרת כמפורט להלן במבוא.

טענה זו הגיונית ואף הייתה נכונה לו באמת היו בידיו מסורות המקובלות בידיו לאחר שמיעה של למעלה מעשרות פעמים, אך לצערנו, לא כך הם פני הדברים, כפי שאמר לי הוא בעצמו. הרב נתנאל אינו בקי היטב במסורת אביו (כפי שאוכיח בסמוך), וגם במקומות שהכיר את מסורת אביו, לא היסס לנטות ממנה כפי שהראיתי לעיל.

לשון חכמים

מאחר שמוהר"ר **יחיא הלוי אלשיך זצ"ל** למד יחד עם מוהר"ר **יוסף צובירי זצ"ל** לפני המנורה הטהורה מוהר"ר **סעדיה אלעזרי זצ"ל**. על פניו, גם אם מסורת לשון חכמים שלהם (קרי, לשון תורה שבעל פה, כגון משנה, גמרא, מדרש ועוד) אינה זהה לחלוטין, היא צריכה להיות מאוד קרובה. טענה הגיונית זו אישר לי גם הרב נתנאל אלשיך בשיחותיו אתי.^[יב] על כן, מה מאוד תמהתי לפני כמה שנים כשראיתי מהדורת דוגמא לפרקי מנורת המאור לחג הסוכות ושמיני עצרת, שבה נכתב "נערך בעריכה חדשה, הוגה ותוקן על ידי נתנאל בכה"ר יחיא זצ"ל

[יא] **ציטוט** זה הוא מדברי הרב נתנאל שיובאו בסמוך, ולא עליי התלונה על ניסוח המשפט.
 [יב] **שיחה** ראשונה פנים אל פנים בשנת תשס"ג בביתו של חמי הרה"ג אריה נדב שליט"א, בשעה שבא לנחמו על פטירת בנו, גיסי הבה"ח עמרם נדב ז"ל. ופעם שנייה בשיחת טלפון מיד לאחר שיצאה מהדורת הדוגמא של מנורת המאור שאזכיר בסמוך.

אלשיך". שכן מלבד השיבושים (השמטת משפטים שלמים, טעויות נוסח ועוד) שהיו מנת חלקה של אותה מהדורה, מסורת הקריאה המונצחת שם היא לא המסורת שאותה קיבלתי מהרב יוסף צובירי ואף לא משאר הזקנים שאֵתם ישבתי.

בצר לי פניתי לעורך עצמו, הרב נתנאל אלשיך, ולאחר שהערתי לו מתוך רצון טוב על כל הטעויות במהדורת הדוגמא, שאלתיו האם יש בידו מסורת ברורה מאביו על כל מנורת המאור, והוא השיב לי, שאין לו מסורת ברורה מאביו בניקוד מנורת המאור, מלבד פרקי החגים שאותם שמע שנה אחר שנה. ואני תמיה, אם כך הם פני הדברים בפרקי חג הסוכות ושמיני עצרת, שעליהם יש לרב נתנאל אלשיך מסורת ברורה מאביו הרב יחיא אלשיך (לפי דבריו), ובכל זאת הם נדפסו בשיבוש כאמור לעיל, מה יענה ומה יאמר על מסורת שאר לשון חכמים בכלל ומסורת שאר פרקי מנורת המאור בפרט? ! על כל פנים, באותה שיחה הבנתי ממנו שניקוד מנורת המאור (זולת פרקי חג הסוכות וחג הפסח) נעשה על ידי איסוף גרסאות מפלוני ומאלמוני, ללא שיטה, וללא מסורת יציבה ברורה ואחידה.

לשבחו ייאמר שאף הסביר לי מדוע לא ייתכן שתהיה לו מסורת ברורה מאביו על כל פרקי מנורת המאור. לדבריו, אצל אביו קראו את ספר מנורת המאור כפי המנהג פרק אחר פרק (זולת פרקי החגים שנקראו בזמנם), וכל כמה שנים סיימו את כל הספר. על מנת שתהיה לו מסורת ברורה על כל מילה ומילה, היה עליו להתפלל עם אביו במשך שנים רבות ולשמוע את כל ספר מנורת המאור מתחילתו עד סופו שוב ושוב, וגם זה רק בהנחה שרק אביו יקרא את הפרק ולא יכבד אחרים בקריאתו.^[1] מאחר שעשרות שנים אינו גר סמוך לאביו, דבר זה לא ייתכן. ודברי פי חכם חן.

אם כן, יש לתמוה על תלמיד חכם זה, כיצד הוא מוליך שולל את הציבור וכותב בהקדמתו למנורת המאור שיש לו מסורת ברורה של עשרות פעמים ויותר, לאחר שהוא בעצמו הודה בפניי שזולת כעשרים פרקים (מתוך 338 פרקי מנורת המאור) אין לו מסורת אפילו של שמיעת פעם אחת? !

על ההעדר המוחלט במסורת לשון חכמים, והניסיון הנואש להציל מזקני הדור מעט ממנה, תעיד העובדה שהרב נתנאל אלשיך, שלו שמורה זכות הראשונים בהטבעת המונח "מיימינים ומשמאילים... ובמיוחד אותם "המסכילים" למיניהם אשר לא טרחתי כלל להזכיר גרסאותיהם וכו'" (עיין בהקדמה לתכלאל תורת אבות חלק א', עמ' ד'), דווקא הוא, בצר לו, מחוסר מסורת ברורה מאביו, שלח את בנו להיזקק למסורות מיימינים ומשמאילים, ובפרט מה שנוקק למסורת אחד מגדולי תלמידי החכמים בדורנו ה"ה הר"ר **משה גיא**ת ז"ל (שזכיתי גם אני ללמוד אתו פעמים

[1] שכן פעמים שהרב יחיא אלשיך היה מכבד אחרים בקריאת הפרק, והדברים ידועים.

רבות, ואף העליתי מחידושי תורתו שנמצאו בכתביו בספר איגרת הפורים מהדורת תשע"ג עמ' קצ"ג), שלפי הגדרתו של הרב נתנאל הרי הוא אחד מגדולי הקיצונים של "המסכילים". [יד]

עד כאן בעניין פרקי מנורת המאור, אך יש בידי הקלטות של הרב יחיא אלשיך קורא דפי גמרא ממסכתות שונות בש"ס (ביניהן מסכת ברכות, תענית וגיטין), האם יש לרב נתנאל שמיעה של עשרות פעמים ויותר בדפי גמרא אלה!?

לשון המקרא

ואם יטען הטוען שאין הכי נמי בלשון חכמים אין לו שמיעה של עשרות פעמים ויותר, אך כוונתו הייתה ללשון המקרא, אענה ואומר שלאחר שהתוודעתי להקלטות של אביו קורא בפרשת ויחי לישועתך קויתי ה' (בראשית מ"ט, י"ח), ושמה קברתי את לאה (שם פסוק ל"א) כמנהג השגור בפי רוב ככל זקני תימן וחכמיה הן אלה הנוהגים במנהג הבלדי, הן אלה הנוהגים במנהג השאמי והן אלה שגדלו וחונכו בכניס בית אלשיך, שרובם^[טו] כולם קראו כמו שהעלה הרב יוסף צובירי בספרו מסורת מדויקת, שאלתי את הרב נתנאל האם יש לו מסורת ברורה מאביו שהיה רגיל לקרוא כחלק הדקדוק במקרים אלה, ואולי מסורתו הברורה של הרב נתנאל תוכל להכחיש את מה שקרא אביו בהקלטה? ותשובתו אליי הייתה כהאיי לישנא: "להגידי

[יד] **משום** כבודם של האב והבן לא אתאר כיצד "דלה" הבן מסורת מפי הזקנים שהזכיר במבוא, אם היה זה לימוד קבוע ושיטתי מילה אחר מילה וספר אחר ספר, או רשימת מילים קשות (לפי הבנת השואל) ונטולות הקשר, הצגת שני האופנים וניסיון להתחקות מהי המסורת. האם כל זקן זכה למאות ביקורים או רק לביקור או שניים. למעשה, פרט לזקן אחד, אצל כל הזקנים שאותם "ביקר" הבן פעמים בודדות, הייתי לומד בקביעות במשך שנים רבות. על רשמי ביקורי הבן אצל רוב הזקנים, סיפרו לי הזקנים עוד באותו היום או ביום שלמחרת. דיי אם אזכיר את ר' עזרי בן ר' חיים צאלח ז"ל שאתו ישבתי בביתו במשך כשלוש שנים כמעט יום יום. יחד למדנו מילה במילה את כל מנורת המאור, את כל מדרש תנחומא, חצי מעין יעקב, וחלק נכבד ממדרש רבה. כל זה בלשון חכמים. אך גם הקלטתי מפיו גם את כל התהילים מתחילתו עד סופו, את כל ספר דברים, את רוב חילופי חלק הדקדוק ומסורת מדויקת על התורה וההפטריות, יחד למדנו את ספר דניאל והחלקים הארמיים בעזרא, ועוד. וזאת מלבד ביקורי התכופים בבית הכנסת בשכונתו שם הקלטתי מאות רבות של שעות לימוד שבהן הוא קורא משנה, מדרש תנחומא, מדרש רבה, עין יעקב, רמב"ם, שתילי זיתים, מנורת המאור, שניים מקרא ואחד תרגום, נ"ך ואף את רש"י על המגילות. והנה הוא מוזכר בהקדמה כאחד הזקנים שמהם דלה הבן מסורת, על אף שביקר אותו רק פעמים ספורות... כאמור, כל פגישותיי עם הזקנים מוקלטות מברכת הי"שולם עליכם" המסורתית בכניסתי ועד ברכות הדרך בצאתי. וכולי תקווה שלא אצטרך לתמלל את השיחות על מנת להוכיח את דבריי.

[טו] **דייקתי** לכתוב "רובם" מאחר שבפסוק "ושמה קברתי את לאה" היה מיעוטא דמיעוטא (בעיקר מכניס בית צאלח) שקראו כחלק הדקדוק. אך במילה לישועתך לא נמצא אף זקן אחד ששמע מימיו על הקריאה כפי חלק הדקדוק.

לך שאני זוכר שהתארחתי אצל אבי, ובדיוק הוא קרא את המכרך הזה, ואני זוכר שקרא כחלק הדקדוק היפך ההקלטה - איני יכול, אולם זכורני שכשהיו ויכוחים בבית הכנסת, היה אבי מצדד כחלק הדקדוק...". תשובה זו מגוחכת, שכן ברגע שיש לנו הקלטה ברורה של הרב יחיא אלשיך מלפני כחמישים שנה קורא שלא כחלק הדקדוק, והקלטה זו תואמת את רוב ככל זקני תימן וחכמיה, כיצד אפשר להפקיע ולבטל מסורת זו על ידי אמירה כללית שנאמרה בזמן ויכוח. על כל פנים, כיצד כותב הוא שיש לו שמיעה של עשרות פעמים ויותר?! וכן הודה בפניי על עוד מילים במקרא שאין לו מסורת ברורה מאביו. וכן שמעתי שתלמיד חכם זקן אחד העיר לאחד מבניו על המילה נִיְהָלְלו (בראשית י"ב, ט"ו) שהרב יחיא אלשיך נהג לקרוא נִיְהָלְלו בגעיא בה"א ובשווא נע בלמ"ד הראשונה וכגרסה השגורה שהנציח הרב יוסף צובירי בספרו מסורת מדויקת, ולא נִיְהָלְלו ללא געיא בה"א ובשווא נח בלמ"ד הראשונה כמו שהנציח מהרי"ץ בחלק הדקדוק, וגם על זה אמר הרב נתנאל שאינו יודע... ואם כן, כיצד החי מכחיש את החי!?

בלשון המקרא לא חסרות דוגמאות שגם במקומות שכן הכיר את מסורת אביו (אולי בשמיעה של עשרות פעמים ויותר), סטה ממנה לטובת חלק הדקדוק וכתבי היד. ואף הוא בעצמו הודה לי לא פעם ולא פעמיים שאת החומש תורת אבות הדפיס על פי חלק הדקדוק וכתבי היד ולא על פי מסורת אביו. וגם במבוא למנורת המאור (עמ' ג') כתב בזו הלשון: "הגירסא שנכתבה בפנים הספר היא בדרך כלל כפי שהיה א"מ זלה"ה קורא", ובהערה שם הוסיף: "למעט הפסוקים, שנוקדו בד"כ ע"פ חלק הדקדוק".

האמת ניתנת להאמר שהרב נתנאל בכלל לא ניסה להתחקות אחר המסורת שהייתה שגורה בדור האחרון בכלל ואחר מסורת כניס בית אלשיך או מסורת אביו בפרט. זו הסיבה שלא דרש וחקר אחר זקנים מזקני כניס בית אלשיך, כניס בית צאלח, או שאר זקנים אחרים האמונים על מסורת הבלדי. מסיבה זו גם לא עניינו אותו הקלטות אביו קודם שהדפיס את חומש תורת אבות.^[טז] ולמה הדבר דומה, למי שסימן את המטרה, ורק לאחר מכן הקיף את העיגול מסביבה. קודם הרב נתנאל הנציח מסורת האמורה לשקף "כביכול" את חלק הדקדוק ואת כתבי היד, ורק לאחר מכן ניסה לומר שזו הייתה מסורת אביו, וכן לא ייעשה.

[טז] **שכן** הקלטות אלה שכבו במרכז לחקר מסורות עדות ישראל כאבן שאין לה הופכין שנים רבות, ובני משפחת אלשיך מימיהם לא טרחו לשמוע אותן. רק לאחר שדרשתי אחריהן והגעתי אליהן התקשרתי לרב נתנאל וסיפרתי לו על ה"אוצרות", ורק אז הוא שלח את הרב צפניה שרעבי לרי' דורון יעקב לנסות ולהתחקות אחריהן.

לשון התפילה

בלשון התפילה יש בידיי עדויות רבות מאוד שהרב נתנאל לא הכיר היטב את מסורת אביו, ואם אבוא לכתבן, יכלה הזמן והמה לא יכלו. אך אסתפק בשתי דוגמאות.

א. כשראייתי שהרב נתנאל ניקד בתיקון הגשם טַרְפֵי צמח אדמה המציא בפ"א דגושה, שאלתיו מדוע ניקד היפך הגרסה השגורה טַרְפֵי בפ"א רפה, והאם יש לו מסורת בזה מאביו. הרב נתנאל ענה לי שאינו יודע כיצד קרא אביו, אך לפי זכרונו יש פסוק ששם מופיעה המילה טַרְפֵי בפ"א דגושה, ולכן הדגיש את הפ"א על פי הפסוק, והוסיף להתווכח אתי ולהסביר לי בתוקף שהוא מקפיד לנקד על פי המקרא גם כשזה היפך המסורת השגורה. במשך השנים התוודעתי להקלטה של הרב יחיא אלשיך קורא תיקון הגשם (באחת מעצרות התפילה שהתקיימו בירושלים), ושם הוא קורא טַרְפֵי בפ"א רפה כגרסה השגורה ולא כפי שהנציח הרב נתנאל (וכמש"כ על זה בסידור כנסת הגדולה השלם לשמיני עצרת, עמ' ר"ג, הערה א', עיי"ש שהבאתי מקורות למסורת השגורה). המעניין הוא שלאחר שפרסמתי את הדברים, שמעתי ששינה טעמו, וטען שברור שהמילה טַרְפֵי צריכה להיות מנוקדת בפ"א רפה, ושכן הגרסה השגורה, ומעולם לא עלה בדעתו אחרת, ובסך הכול הייתה טעות דפוס שבעטייה הודגשה האות פ"א...

ב. בשעה שההדרתי את הפיוט בר יוחאי לתכלאל המבואר העירוני שלושה חכמים שונים (אחד מהם הוא בנו של הרב נתנאל) שהרב יחיא אלשיך היה מפסק הלא הָמָה יוֹרֵף, מוֹרֵף, ולא כפי ששגור בפי כל הציבור הָלֵא הָמָה, יוֹרֵף מוֹרֵף. כמובן שלא סמכתי על דבריהם ללא דרישה וחקירה, ושאלתי את הרב נתנאל אם אכן נכון הדבר. הרב ענה לי שאינו זוכר. אך מיד הוסיף ושאל מי הם המעידים, כששמע את שמות שלושת המעידים, ענה לי שכולם הכירו היטב את אביו, ואני יכול לסמוך עליהם בוודאות שכך פיסק אביו. הרי לנו שגם בפיוט בר יוחאי שבוודאי הייתה לרב נתנאל שמיעה של למעלה מעשרות פעמים, עם כל זה עדיין הוא אינו יודע כיצד פיסק אביו, ודוק מינה לכל דכותה.

נעימות

כל מי שזכה לשמוע את הרב יחיא אלשיך משורר, ושמע אף את הרב נתנאל, נוכח בוודאות שלרב נתנאל אין דיוק בשירה על פי מסורת אביו. דבר זה ידוע בקרב בני משפחת אלשיך הבקיאים בשירה שהעירו לו על כך לא פעם, והדבר ניתן לבירור ואין צורך לאמת את הדברים. דיי אם אזכיר שכשנשאל הרב נתנאל על הנעימה המחודשת של הפיוט המבדיל בין קודש לחול שהושרה על ידי אביו, אמר שאינו

מכיר נעימה זו, ומימיו לא שמעה מאביו, וזאת למרות שקיימת הקלטה של אביו משורר בנעימה זו. כאן המקום לציין שלמעשה לחץ זה הוא עיבוד של ר' יצחק צובירי כפי שכתב בספרו (מצנעא עד ציון, עמ' 151), ואכמ"ל.

נושאים שונים

בשעה שעסקתי בפיוט לבר מצוה (חתן בר מצוה עלה וכו') המיוחס לרב יחיא אלשיך, שאלתי את הרב נתנאל האם ידוע לו אם אביו חיבר פיוט זה, ומדוע בספרים נזכר שם אביו כמחבר הפיוט. ענה לי שאינו יודע. אך מסברה נראה לו שאין זה חיבורו של אביו, והראיה שאביו לא שר פיוט זה בשבתות בר המצוה של נכדיו. אך למעשה הוא לא ידע כי פיוט זה הוא חיבורו של הר"ר **יחיא פיאני** ז"ל שהעבירו להגהה לרב יחיא אלשיך שתקן בו כמה תיקונים (וכמש"כ על כך בקצרה בקונטרס ההערות לתכלאל המבואר, הערה שכ"ז).

במכתבים רבים שהיו תחת יד מוהר"ר **יוסף צובירי** זצ"ל מצאתי לא פעם את השם **זְבִרְיָה הַנְּשִׂיא** יחד עם שאר שמות חבריו ובני גילו של הרב יוסף צובירי. כששאלתי את הרב יוסף צובירי מי הוא זה, ענה לי, כך היינו (החברים) קוראים בילדותנו לרב יחיא אלשיך. גם דבר זה סיפרתי לרב נתנאל אלשיך, ואמר לי שמימיו לא שמע שכך כונה אביו בפני חבריו.

יוצא אם כן, שהרב נתנאל אינו בקי במסורת אביו לאשורה, ובדברים רבים לא רק שאין לו שמיעה של עשרות פעמים יותר, אלא אין לו שמיעה אפילו של פעם אחת. כפי שהראיתי, גם במה שיש לו שמיעה של עשרות פעמים ויותר, אין הוא זוכר כיצד קרא אביו. יתרה מכך, גם במקומות שכן הייתה לו מסורת מאביו, הוא לא הרגיש צורך להיות מחויב אליה (לא רק במקומות שהיא נוגדת את חלק הדקדוק, את כתבי היד ואת כללי הדקדוק).

דבר זה טבעי, וכך דרך העולם שאין הבן יודע כל פרט מחיי אביו וממסורתו, ולא תמיד מייחס הבן חשיבות רבה למסורת אביו, ובפרט כשהבן חי במשך עשרות שנים רחוק מאביו (וכפי שאמר לי הרב נתנאל). אם כן, מדוע לסלף את המציאות?! למה לתת את הרושם שהספרים ערוכים על פי מסורת אביו הרב יחיא אלשיך? ומה לו כי ילין על מי שכן מתעד ומנציח את מסורת אביו?

על פי דבריי שלרב נתנאל אין שמיעה של עשרות פעמים ויותר, ממילא גם נופל מה שכתב שטענתי על מסורות שמקובלות בידיו. א. כי באופן כללי לא מקובלות בידיו מסורות מאביו ברמה שאותה הוא מתאר. ב. בכל המקומות שהערתי על דברי הרב נתנאל מכוח הקלטות של אביו אין לרב נתנאל מסורת ברורה מאביו שמכחישה את הקלטת. ומה שהעיר (במבוא למנורת המאור בעמ' א' הערה 2) על תיבת חיא, ממתקים, שיש בידו מסורת ברורה מאביו שהיה קורא תָּא, מְתָקִים, היפך מה שקרא בהקלטות תָּא, מְתָקִים, אין הכי נמי. גם אני שמעתי הקלטות אלו (עוד לפניו, כאמור לעיל) וזו בדיוק הסיבה שלא טענתי כנגדו ממילים אלה, כי לאחר שדרשתי וחקרתי מצאתי שאכן לרב יחיא אלשיך הייתה מסורת ברורה לא כפי שקרא בהקלטה. ומה שקרא בהקלטה תָּא בדגש היו"ד, הוא מפני שנגרר אחר גרסת חבריו "המסכילים" (כלשונו של הרב נתנאל) שכידוע דרכם להדגיש את היו"ד (כמש"כ במבוא למנורת המאור, עמ' 78, הערה לג), ובתיבת מְתָקִים קרא כפי הגרסה שהייתה שגורה בפיו בזמן שהיה מתפלל בכניס בית אלאוסטא (וכמש"כ הרב צובירי במסורת מדוייקת שם), אך האם בגלל שתי מילים אלו נפסול את כל הקלטות אביו?!

ה

על ריבוי המסורות שבפי הרב יחיא אלשיך

לעצם מסורתו של מוהר"ר יחיא הלוי אלשיך זצ"ל יש להעיר הערה חשובה. על פי רוב, רבני תימן וחכמיה בדרך כלל היו עקיבים בנוסח התפילה שאותו התפללו. אם ניקח לדוגמה את מוהר"ר יוסף צובירי זצ"ל, הרי שהוא התפלל בכניס בית אלאוסטא בנוסח שאמי מאז שנות ילדותו עד שעלה ארצה, ונוסח זה שבו הורגל קנה שביתה בפי קדשו, ולא מש מפיו עד יומו האחרון. זאת הסיבה שבכל הקלטותיו, בכל ספריו וחיבוריו, ובכל העדויות שיש בידו על מסורתו, מעולם לא נשמע שסתר את עצמו, או שקרא פעם כך ופעם כך. אולם לעומת זאת הרב יחיא אלשיך התפלל גם בכניס בית אלאוסטא בנוסח שאמי, גם בכניס בית אלשיך בנוסח המיוחד לבית כנסת זה (שכאמור לעיל יש בו גם מן השאמי, גם מן הבלדי וגם מנהגים ייחודיים לו) וגם בבתי כנסת בנוסח בלדי. לכן מטבע הדברים בפי קודשו היו שגורות נוסחאות שונות שדרו בכפיפה אחת, באחד משני האופנים הבאים: א. באופן שפעם קרא כך ופעם קרא אחרת. ב. באופן שבקריאה אחת עירב נוסחאות שונות זו לצד זו.

אם כן, נשאלת השאלה כיצד ניתן להתחקות על מסורתו של הרב יחיא אלשיך? התשובה לכך היא שעל סמך הקלטה אחת או עדות אחת קשה להוכיח מה הייתה גרסתו של הרב יחיא אלשיך. אך ברגע שהחוקר מתוודע למאות ואלפי

חומרים המתעדים את מסורתו (מאלה שהזכרתי לעיל), הוא כבר מבחין במסורות שחוזרות על עצמן שוב ושוב בהזדמנויות שונות, והן הן מסורותיו של הרב יחיא אלשיך.

בנוסף, כשהחוקר מתוודע למסורתם של רבים מזקני תימן וחכמיה, נוכח הוא שבמסורות מסוימות (אף כי לא בכולן) יש לכולם מסורת ברורה ואחידה. גם לאלה שהתפללו בלדי, גם לאלה שהתפללו שאמי וגם לאלה שהתפללו בכניס בית אלשיך. גם לאלה שלמדו יחד עם הרב יחיא אלשיך אצל מארי **עזרא קורח** זצ"ל וגם לאלה שלמדו אתו אצל מארי **חיים צאלח** זצ"ל. מאחר שלא שמענו על מסורת חיה אחרת, הדעה נותנת שכך קרא גם הרב יחיא אלשיך, אף מבלי שתהיה לנו אסמכתא לדבר. כי אין שום סיבה שלרב יחיא אלשיך תהיה מסורת שהיא שונה מכל העדויות של חבריו בני גילו. לכן, כשנמצאת הקלטה אחת או שמיעה אחת של הרב יחיא אלשיך קורא כמו המסורת השגורה, דיי לנו בזה. ואם מישהו יטען אחרת, עליו להוכיח את דבריו ולהביא ראיה משכנעת. וכך הוא בכל מה שטענתי על הרב נתנאל מכוח הקלטות אביו, כגון **טרפי**, **כלפלתנו**, ועוד. בכולם הרב יחיא אלשיך קרא כמו המסורת השגורה, ולא כמו המסורת המחודשת שהנציח הרב נתנאל על פי השערות או סברות (או לחילופין על פי חלק הדקדוק וכתבי היד).

לדוגמה, על המילה **הַמְשָׁבֶצֶת** כתב הרב נתנאל (הקדמה לחומש תורת אבות עמ' ח') במילים אלה,

ואכתוב כאן עובדא אחת להראות עד כמה היתה קריאתו מדוקדקת ע"פ התיגאן. כחדשיים לפני פטירתו ביקשתי ממנו לומר את הפסוק ונתת את שרשרת העבתת על המשבצת (שמות כ"ח י"ד) כיון שבתגאן ראיתי שיש געיא בה"א בתיבת המשבצת ואלו בחומש שנדפס בירושלים אין געיא וכך הורגלו הציבור (ולא יכלתי לשאלו אם יש געיא או לא כיון שאחרי שחלה לא ניתן כמעט לשאלו בצורה כזו כי אז היה אומר שאינו זוכר אולם אם התחילו הפסוק או המימרא וביקשו ממנו להמשיך היה ממשיך הכל כמונח לו בקופסה) והוא קרא תיבת המשבצת בגעיא.

הנה מילה זו כמו שאר המילים שבמקרא ובהפטריות ביררתי עם עשרות רבות של זקני תימן, ועם בניהם ותלמידיהם של חכמי תימן, וכולם פה אחד העידו הגידו שמימיהם לא שמעו את המילה **הַמְשָׁבֶצֶת** בגעיא. דהיינו, מסורת זו שנכתבה בתיגאן, לא יכירנה מקומה לא בקהילות הבלדי, לא בקהילות השאמי ואף לא בכניס בית אלשיך. גם המאריין שאצלם למד הרב יחיא אלשיך לא לימדו כך, כפי שביררתי עם בניהם ועם תלמידיהם שלמדו אצלם. אם כן, סביר להניח שגם גרסתו של הרב

יחיא אלשיך הייתה לקרוא ללא געיא וכמנהג השגור, והעמד דבר על חזקתו. האם נוכל להפקיע חזקה זו על סמך עדות זו של הרב נתנאל שבדק את מסורת אביו בצורה שטחית לאחר מחלתו?!

לו יצויר, ואמנם היה ברור לנו שזו היא מסורתו הרב יחיא אלשיך, האם ניתן לומר שזו מסורת תימן? לכל היותר אפשר לומר שהרב יחיא אלשיך שינה את המסורת השגורה שאותה למד בילדותו יחד עם חבריו לספסל הלימודים ובבתי הכנסת שבהם התפלל, והתאימה למה שנמצא בכתבי היד...

1

התנצלות - הרב נתנאל אלשיך וידיעת חכמת הדקדוק

כיוון דאתינא להכי, אפרע חוב קצר לאחד הרבנים החשובים שהעיר לי על מה שכתבתי במבוא למנורת המאור (עמ' 73, הערה ו'), ואעתיק את דבריי כאן:

הרב נתנאל אלשיך מקשה קושיות (בעיקר, כמובן, על מסורתו של מו"ר הרב יוסף צובירי), מתרץ תירוצים ומשווה מתרגום פסוק זה לתרגום פסוק אחר, בשעה שהוא משווה בין מילים שונות מבניינים שונים ומגזרות שונות, אף שאין ביניהן כל קשר מלבד הדמיון בצורתן החיצונית. מדבריו ניכר באופן ברור שממיו לא עסק בדקדוק לשון הארמית בצורה מסודרת על ניביה השונים, בנייניה, חילופי גזרותיה ועוד. ועדיף היה למי שאינו בקי בטיב ידיעת חוקי הלשון שלא יהיה לו עסק בהם. אך על כל זאת אדון בהרחבה במאמר מיוחד, ועוד חזון למועד.

לדברי אותו רב, אף שדברים אלה הם נכונים (כפי שהוא נוכח בעצמו), הם צריכים להיות מגובים לכל הפחות בדוגמה אחת, כדי שהציבור הרחב יראה וישפוט. ואם מסיבות השמורות עמי החלטתי לא לחשוף כרגע את הדוגמאות לציבור, אל לי לכתוב דברים קשים כאלה ללא אסמכתאות.

לתומי חשבתי שאין טעם לפרסם דוגמאות מתוך המאמרים שכתבתי (אודות לשון המקרא ואודות לשון הארמית של תרגום אונקלוס לתורה ויונתן בן עוזיאל על ההפטרות) העוסקים כנגד **ילקוט שינויי הנוסחאות** שהודפס בסוף חומש תורת אבות, מאחר שממילא הם יפורסמו במלואם בצורה מסודרת, אך קיבלתי את ההערה, ובשורות אלה אנסה לתקן את המעוות בכך שאציין לפחות דוגמה אחת מהדקדוק המקראי שלא הוזכרה באותו מאמר (מאחר שאין בה ביקורת על מסורת הרב צובירי) שממחישה את הדברים בצורה הטובה ביותר.

בפרשת בחקתי נאמר וְהִקִּימְתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם (ויקרא כ"ו, ט'). על פסוק זה העיר מהרי"ץ בחלק הדקדוק בקצרה ש"תיבת והקִימְתִּי מלרע". רצונו לומר שטעם המארכה שהוא המורה על ההטעמה כידוע, נמצא בהברה האחרונה, בתי"ו ולא במי"ם, ולכן המילה מלרע. ואילו הטעם היה במי"ם וְהִקִּימְתִּי הייתה המילה מלעיל. הדברים פשוטים לכל בר בי רב ולכל תינוק של בית רבן ששמע את המושגים הבסיסיים של מלעיל ומלרע. שכן גם המילה בְּמִחְנָה על אף שיש בה שתי געיות, היא נקראת מלרע מבחינה דקדוקית!^[1] מאחר שההטעמה בנו"ן. אמנם הרב נתנאל שלא ידע להבחין בין טעם שהוא המורה על ההטעמה אם היא מלעיל ומלרע ובין געיא שאף שהיא נקראת בזקיפה כמו טעם היא אינה מורה על ההטעמה מבחינה דקדוקית, הבין את דברי חלק הדקדוק בצורה משובשת ומעוותת, וכתב בילקוט שינויי הנוסחאות "מהרי"ץ כתב בחה"ד שתיבת והקִימְתִּי מלרע דהיינו שאין געיא בקו"ף". ומכוח זה השמיט את הגעיא בגוף החומש והדפיס וְהִקִּימְתִּי. גם על זה הערתי לו בשיחתי אתו, בתחילה ניסה להתווכח, אך בסופו של דבר הודה באי הבנתו (גם בתיבת אֶמְלֹטָה (בראשית י"ט, כ'), לא הבין את דברי מהרי"ץ בחלק הדקדוק ומכוח זה השמיט את הגעיא מהמי"ם, אמנם שם יש מה להאריך בנושא). וכאן נשאלת השאלה, האם הרב נתנאל משקף את מסורת אביו? האם הוא משקף את מסורת מהרי"ץ בחלק הדקדוק? או שמא המסורת שבנה לעצמו היא מסורת כלולה, מעורבת ולא עקיבה שכוללת בתוכה בין השאר גם מסורות "מחודשות" מכוח הבנות שונות ומוטעות שעלו בדעתו.

מאחר שבינתיים יצא לאור מנורת המאור בעריכתו, אתיחס בקצרה גם לנכתב שם. ראשית אומר שכל מי שעייץ אפילו עיון שטחי במבוא הנרחב שכתבתי למנורת המאור בהוצאת מכון שתילי זיתים, ויעייץ במבואו הקצר של הרב נתנאל (שנכתב לאחר מכן) יראה מיד שכבר עניתי על רוב טענותיו וטעויותיו עוד קודם שהעלה אותן על הכתב. ראה לדוגמה מה שכתב שם (בעמ' ד') "בהרבה מקומות נוקד שלא על פי הדקדוק... כגון בדברים הנעלמים (הקדמה למנורה), ובדברים הקדושים (פרק קפד) ועוד רבים, שעל פי הדקדוק היה צריך לנקד הבי"ת בפתח". כיצד כותב הוא נוקד שלא על פי הדקדוק? האם מימיו עסק בדקדוק לשון חכמים? האם קרא את ספרי הדקדוק והמחקרים הרבים שנכתבו אודות לשון חכמים? אולי כך הוא הדקדוק בלשון חכמים? וכבר עניתי על דבריו במבוא שכתבתי בעמ' 79. וכן על מה שכתב שם (בעמ' ד') אודות הנקדנים ש"לא אחזו בשיטה אחת לכל אורך הדרך, ופעמים רבות ניקדו את אותה המילה בשתי צורות", כבר השבתי באריכות במבוא שכתבתי בעמ' 75-77.

[1] **דקדוקתי** לומר מבחינה דקדוקית, כי פעמים שהאחרונים השתמשו במונח "מלעיל" במשמעות של "זקיפה" גם אם זקיפה זו היא רק מכוח געיא.

בנוסף, כפי שכתבתי במבוא למנורת המאור, על כל אחת ואחת מהערותיו של הרב נתנאל^[1] במדור הערות ושינויי נוסחאות שהודפס בסוף מנורת המאור אתייחס בקונטרס **זקניך ויאמרו לך**. במדור זה בולט שבעתיים שאין לו שום שיח ושיג עם דקדוק לשון חכמים בכלל ודקדוק הלשון הארמית בפרט. שכן בלשון המקרא לפחות היו לנגד עיניו חלק הדקדוק וכתבי יד, אך בלשון חכמים שכל המסורת היא תורה שבעל פה, לא מצא ידיו ורגליו. אין טעם לעבור הערה הערה ולהוכיח את הדברים נאמנה. דיי לי אם אציין כמה הערות מתחומים שונים שנקרו בדרכי מעיון קל שבו ניכר שלמנקה אין מושג בין ימינו לשמאלו בניקוד בכלל ובמסורת תימן בפרט. הומצאו שם חילופי נוסחאות שמעולם לא נשמעו בקהילותינו, יש שם דיונים לשוניים קצרים במילים מסוימות שהקשר בינם לבין המציאות הדקדוקית והלשונית רחוק כרחוק מזרח ממערב. אך כאמור, במאמר זה אסתפק במעט דוגמאות שנקרו לפניי בעיון קל.

א. בפרק א' (עמ' ג) כתב שמשמעות המילה **עֵייל** היא נכנס, והציווי הוא **עול**, ולא ידע שלפעלים מגזרת נחי עו"י כדוגמת השורשים **בי"ת**, **דו"ן**, **צי"ת**, יש כמה צורות ציווי. האחת בניקוד פ"א הפועל בשורק כגון **קום**, **דון**, **עול**; השנייה בניקוד פ"א הפועל בחירק כגון **בִּית**; והשלישית תצורה על דרך הפועל השלם, **צִיית**, **עֵייל**.

ב. בפרק קמ"ג (עמ' י"ד) כתב על המשפט "כן הדעת המחבלת נעשה" שיותר נכון נעשית. אך מניין לו מה יותר נכון? כלום עסק בספרי דקדוק לשון חכמי ימי הביניים, והוא יודע מה הייתה תפיסתם בעניין קביעת מין שמות העצם אם זכר הוא אם נקבה? ולעניין המילה דעת, מצאנוה משמשת הן בלשון זכר והן בלשון נקבה, כמו שכתבתי על זה במקום אחר.

ג. בפרק רנ"א (עמ' כ"ה) הביא דמות ראייה לגרסת **עֵנְק** שכן הוא לשון הפסוק **וְעֵנְקִים** לגררתך (משלי א', ט). ומה ראייה היא? והלאו כמו שהריבוי של **עֵנְק** הוא **עֵנְקִים**, כך גם הריבוי של **עֵנְק** הוא **עֵנְקִים**, כמו **חֲכָמִים**, **חֲגָבִים**, **חֲגָבִים**, **דְּבָרִים** - **דְּבָרִים**, כידוע לכל מי ששמע אי פעם על "חוק החיטוף".

ד. בפרק רנ"ט (עמ' כ"ז) תמה על גרסת **מְצַעְרֵי** שלהבנתו פירושה מצערים אחרים. וגילה לנו בזה שאינו מכיר את צורת הבינוני הפעול של בניין פֻעַל שהיא מקבילה במשמעותה למילה **מְצַעְרֵי** בניין אִתְפַּעַל.

[1] **איני** יודע מי חיבר את המדור הנקרא "הערות ושינויי נוסחאות" שנדפס בסוף מנורת המאור, יש להעיר כי הרב נתנאל אלשיך אמר לי שלא הוא ניקד את המנורה, אלא הפקיד את מלאכת הניקוד בידי בנו, הרב שלום. אולם מאחר שבשער הספר מתנוסס שמו של הרב נתנאל, וכן הוא חתום על המבוא, העמד דבר על חזקתו שכן הוא חיבר את ההערות. ואם הדברים יצאו מתחת ידי הרב שלום, אחלה מכל קורא שיתקן בדבריי ויחליף בין האב לבנו.

ה. בפרק שט"ו (עמ' ל"ה) כתב שרביעיות הוא ריבוי של רבע. ראשית, אין כזו מילה רבע אלא רבע. דבר נוסף, הריבוי של רבע הוא רבעים. ואילו המילה רביעיות (בין השאר) הוא ריבוי של רביעית.

ז

גילוי נאות

אמת כי לא עלה בדעתי לכתוב את המאמר הנוכחי, דיי לי במה שכתבתי עד עתה, ובמה שאני עתיד לכתוב.^[יט] אין לי צורך לחשוף מידע שאין לו השלכות ברורות וישירות למסורת הקריאה הלכה למעשה או לחילופין לחשוף מידע שאינו תורם להבנת המסורת ולהכרת חין ערכה ויפיה. מסיבה זו גם איני מפרסם לעת עתה מכתבים רבים בכת"ק של הרב יחיא אלשיך, המדברים בעד עצמם, שיש בהם כדי לסתור ולפרוך סיפורים, אגדות והשקפות שהלבישו בני משפחת אלשיך על ראש משפחתם.

מאחר שמטרתי היא אך ורק הצגת האמת כמות שהיא, השתדלתי לאורך כל הדרך לשמור על כבודו של הרה"ג **נתנאל אלשיך** שליט"א, ולהתייחס לדבריו אך ורק בצורה עניינית. וכפי שאמרתי מפורשות לרב נתנאל בטרם הוצאתי לאור את **התכלאל המבואר** במילים אלה: הזכרתי את שמך רק לשבח, במקומות שטעית, לא הזכרתי את שמך משום כבודך, רק כתבתי בלשון "ובדפוסים החדשים".

כך נהגתי במקומות רבים שבהם שמעתי מבני משפחת אלשיך ובעיקר מהרב נתנאל אלשיך טענות קשות נגד הרב יוסף צובירי (מהן שטרם העלו על הכתב). השבתי על דבריהם, ומשום כבודם לא הזכרתי את שמם. להלן אציין שתי דוגמאות: הדוגמה האחת, מה שטענו על פירושו של הרב יוסף צובירי לפסקה "תורה תמימה הנחילני על זאת" (פיוט הללויה והללויה הנאמר בשמחת תורה), שכביכול בא לפסול ח"ו את פירושו של מהרי"ק, ולא הבין את דבריו וכו', ועל זאת השבתי באריכות בסידור כנסת הגדולה השלם לשמיני עצרת (עמ' שמ"ב, הערה א'). הדוגמה השנייה, מה שטענו

[יט] היום ייחדתי מספר מאמרים העוסקים במסורת הרב נתנאל. האחד עוסק בהקדמתו של הרב נתנאל לחומש תורת אבות, האחד במדור "ילקוט שינויי הנוסחאות", האחר הוא מאמר "הפיסוקים בתרגום אונקלוס על התורה - תורת אבות או תורת בניס?" שיפורסם בקרוב, מלבד עוד הערות רבות העוסקות בניקוד, בטעמים ובמתגים שנדפסו במהדורתו. וזאת מלבד מה שהתייחסתי ושאתייחס בקונטריס "זקניך ויאמרו לך" למסורת לשון חכמים של הרב יחיא אלשיך בהשוואה למה שהנציח בנו הרב נתנאל במנורת המאור שיצא לאחרונה בעריכתו. כאמור לעיל, שם תבוא גם התייחסות מדוקדקת למדור "הערות ושינויי נוסחאות" שנדפס בסופו.

כיצד "סילף" ח"ו הרב יוסף צובירי בסדר האזהרות את הניקוד בפסקה ופגול כי יבאש ישרף באש. לפי דבריהם, הרב צובירי ניקד מדעתו יבאש רק מפני שרצה להתאים החריזה, ולא ניקד יבאש כפי שמתבקש מעצם הבנת העניין שהנותר יבאש בעצמו ולא יבאיש אחרים. וזאת טענו מבלי שראו את כתב היד שעליו הסתמך הרב צובירי (על כתב היד ראה במבוא לסידור כנסת הגדולה השלם לשבועות עמ' א', ואת צילומו ראה שם בתחילת הסידור לפני המפתח), ומבלי שהבינו שתיבת יבאש היא בבניין הפעיל (בצורת עתיד מקוצר), ותיבת יבאש היא בבניין קל. ולא ידעו כי בניין הפעיל לא תמיד משמש במשמעות של פועל גורם, אלא גם בבניין עומד (כגון האדים, העשיר, ועוד), ובפרט בשורש בא"ש, שכבר במקרא מצאנו שנאמר במן ולא הבאיש (שמות ט"ז, כ"ד) בבניין הפעיל, אף שאין הכוונה שלא הבאיש אחרים, אלא שלא הבאיש את עצמו (וכמש"כ שם בקצרה בעמוד קע"ח הערה א').

בדרך זו נהגתי גם במקומות שהרב נתנאל עצמו שינה את מסורת אביו מכוח "כללי דקדוק", כגון מה ששינה את הניקוד במילה כלכלתנו והשבתי על דבריו (כמו שכתבתי לעיל, ועיין בקונטרס ההערות לתכלאל המבואר, הערה קפ"ב), וכך מה שכתב נגד מסורת צנעא הידועה שאין מבטאים אל"ף המנוקדת בשווא נח,^[כ] וכנגד זה כתב ש"נראה" שיש לבטא את השווא (ילקוט שינויי נוסחאות, בראשית ד', כ"ג). וזאת למרות שכשהרב נתנאל עצמו קרא את המילה נאֲדָרְי בשירת הים (שמות ט"ו, ו') בביטוי השווא כפי סברתו, אביו, הרב יחיא אלשיך שעמד חזן לידו, החזירו בעל כרחו. ובשיחתי עם הרב נתנאל על מעשה זה, אישר לי שאמנם כך היה, אך לטענתו אין להביא ראיה מאביו שהחזירו, מאחר שאביו היה לאחר אירוע מוחי (עיין בקונטרס ההערות לתכלאל המבואר, הערה ש"ל). מאז התוודעתי להקלטה ברורה של הרב יחיא אלשיך ב"מרכז לחקר מסורות קהילות ישראל" קורא שירת הים ואינו מבטא את האל"ף. בכל אלה כתבתי דברים כלליים ולא הזכרתי את שם הרב נתנאל אלשיך משום כבודו. וכך נהגתי בעוד הערות רבות שציינתי בקונטרס ההערות לתכלאל המבואר את מסורת הרב יחיא אלשיך במקומות שבנו הדפיס הפוך ממנו.

יתרה מכך, אף התקשרתי לא פעם לרב נתנאל להודיע לו על טעויות שמצאתי בספריו (בסידורים ובחומשים) כדי שיתקנן במהדורות הבאות. בפרט הערתי לו על חוברת של מהדורת הדוגמה לפרקי מנורת המאור לחג הסוכות ושמיני עצרת שהייתה משופעת טעויות, וכמו שהזכרתי לעיל.

[כ] כמו שכתב מוהר"ר שלום יצחק הלוי זצ"ל על תיבת האֲזָנָה (דברי שלום, עמ' 7), בזה"ל, מכאן למדנו שיש מקומות כשכותבים בשוא לבד ר"ל שוא נח. שהרי האל"ף נבלעת בקריאה ואינה יוצאת.

זאת ועוד. אמת אומר ולא אכחד, כי במשך השנים, כשהייתי תוך כדי עבודתי במלאכת ההגהות לספר מנורת המאור שעליו עבדתי, שמעתי שהרב נתנאל אלשיך עובד גם הוא על ניקוד מנורת המאור. אף אני נרתמתי לטובת העניין, נענית לבקשת ר' יוסף אהרן הי"ו והגהתי בעבורם את כל ספר מנורת המאור מתחילתו ועד סופו עוד לפני כחמש עשרה שנים. הגהה זו נעשתה בתחילת הדרך, והגהתי התמקדה אך ורק בהסרת שיבושי הדפוס הקשים שנפלו בהקלדה, כל זה עוד בטרם הותאם הניקוד למסורת תימן, וזאת מהסיבה שרציתי לתת יד תומכת למי שמנציח מסורת אחרת, אף אם אני כשלעצמי התמקדתי באותו הזמן בעיקר בהנצחת מסורת הרב יוסף צובירי. יתרה מזאת. אפילו מסרתי את התכלאל המבואר יחד עם המבוא קודם שהודפס גם לו וגם לאחד מבניו כדי שיעירו עליו את הערותיהם.

בשיחותיי עם הרב נתנאל ביקשתי ממנו שלא יטעה את הציבור, ושיכתוב שספריו לא נדפסו על פי מסורת אביו. אולם עתה לאחר שיצא לאור ספר מנורת המאור בעריכתו, ולא רק שלא העיר על הדברים, אלא אף כתב לדחות את הקלטות אביו בין השאר בטענה המגוחכת ש"העדפנו שמיעה של עשרות ויותר פעמים על פני הקלטה או שמיעה אחת" (מבוא למנורת המאור מהדורתו עמ' א'. הדברים במלואים הובאו לעיל), ראיתי צורך להשיב על דבריו.

ח

סוף דבר

בשנים האחרונות אנו עדים למגמה של מו"לים שונים ששמו להם מטרה להנציח אך ורק את מסורת כתבי היד העתיקים ומסורת מהרי"ץ בחלק הדקדוק, ולא לנטות ממנה ימין ושמאל. בספריהם אין שום התייחסות למסורת החיה בתימן בדור האחרון, וממילא לא הונצחה בהם מסורתם של רבני תימן וחכמיה. לא על אלה תלונתי, שכן לשבחם ייאמר שאף שעשו את רבותינו טועים (בכך שסטו ממהרי"ץ ומכתבי היד), לא ניסו לאחוז את החבל בשני קצותיו, ולא התהדרו בשמותיהם של רבני תימן וחכמיה בספריהם ובהקדמותיהם. אולם בדבריי יש **תוכוזה** למי שמתהדר בשמו של מוהר"ר **יחיא הלוי אלשיך** זצ"ל מצד אחד, שכביכול הוא מנציח את מסורתו, אך מצד שני לא רק שאינו מנציחה אלא אף מסלפה.

במאמר זה הוכח מעל לכל ספק שהרב נתנאל אלשיך לא הכיר את מסורת אביו לאשורה, ובוודאי שלא כמתבקש ממי שנתלה בו ובמסורתו, ושלא כמתבקש ממי שבא לערוך ספרי יסוד לעדת תימן, ששם חשובה המסורת הברורה בכל מילה ומילה. לרב נתנאל אין שמיעה מאביו של עשרות פעמים ויותר, ואף במה

שיש לו מסורת ברורה מאביו, לא היסס לנטות ממסורתו על פי סברות והשערות, והרי הוא נתלה באילן גדול, אף שבכך הוא משחית את נופו, יפיו והדרו. על כן יש לתת את הדעת למסורת מוהר"ר **יחיא הלוי אלשיך זצ"ל** כפי שהיא משתקפת מהקלטותיו, מרשימותיו בכתב ידו ומאנשים נאמנים שמעידים עליה (שאינן להם עניין אישי להוכיח שמסורתו תואמת את חלק הדקדוק וכתבי היד), תוך השוואה למסורת שאר זקני תימן וחכמיה.

כמו כן הוכח שבספריו של הרב נתנאל אין קו אחד וברור. פעמים שנטה אחר מהרי"ץ ודחה את המסורת השגורה, פעמים שאימץ את המסורת השגורה היפך מהרי"ץ, ופעמים שלא הבין את דברי מהרי"ץ אל נכון. פעמים שביכר את מסורת אביו דווקא, ופעמים שזנח את מסורת אביו ומסורת שאר החכמים על פי שיקול דעתו. פעמים שנצמד למה שהדפיס מהר"א אלנדאף היפך כל כתבי היד, ופעמים שהכריע כמו כתבי היד היפך מה שהדפיס מהר"א אלנדאף.

ועל הכול, ניכר שמימיו לא עסק, **לא הבין ולא השכיל בזכמה** של תורת הלשון העברית המקראית, העברית של לשון חכמים והעברית של לשון חכמי ימי הביניים, ואף לא בארמית של התרגומים ובארמית הבבלית. חוסר ידיעה זו עמד לו לרועץ, שכן לא תמיד הבין את מהרי"ץ בחלק הדקדוק אל נכון, וכן כשעמדו לפניו כמה נוסחאות בחר את ה"מדויקת" שבהן על פי הבנתו המוטעית ושיקול דעתו השגוי, וכן הקשה קושיות ותירץ תירוצים שבטעות יסודם.

הקנאות המדומה למהרי"ץ הביאה אותו **לזשוב מוזשבה רעה**, ולהטיל דופי, שלא כדרכה של תורה, במוהר"ר **יוסף צובירי זצ"ל** גם במקומות שאדרבה מסורתו של הרב צובירי ישרה ונכוחה, וגם במקומות שמסורתו של הרב צובירי זהה למסורת אביו ולמסורת שאר זקני תימן וחכמיה. קנאות זו גם הביאה את בני משפחתו לשכתוב ההיסטוריה ולסילופה בכלל, ולא להכיר טובה לרב צובירי על כל מה שתמך בראש משפחתם וטרח בעבורו בפרט.

ואחתום בכמה שורות מתוך נוסח של ברכה ותפילה שכתב מוהר"ר **יחיא הלוי אלשיך זצ"ל** לקראת שנת ה'תשל"ד בנושאים אחרים שאינם קשורים למסורת תימן. ומי יודע, אולי ברוח קדשו התכוין להעביר בזה מסר סמוי גם בנושא דנן.

עלינו להבין ולהשכיל בזכמה
 נזשב במוזשבה טובה
 לקבל להאזין לתוכוזה